

**ATOQLI OTLARNING TARKIBIY TUZILISHI VA SO‘Z YASALISHI
XUSUSIYATLARINI LINGVISTIK JIHATDAN TAHLIL QILISH.**

**АНАЛИЗ СТРУКТУРНОЙ СТРУКТУРЫ И
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ИМЕН
СОБСТВЕННЫХ С ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ.**

**ANALYSIS OF THE STRUCTURAL STRUCTURE AND WORD-
FORMATION FEATURES OF PROPER NOUNS FROM A LINGUISTIC
PERSPECTIVE.**

Matchanova Intizor Jumaboyevna

Urganch innovatsion universiteti magistranti.

Матчанова Интизор Джумабоевна

магистрантка Ургенчского

инновационного университета.

Matchanova Intizor Jumaboyevna

Master's student at

Urgench Innovative University.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot atoqli otlarning tarkibiy tuzilishi va so‘z yasalishi xususiyatlarini lingvistik jihatdan tahlil qilishga bag‘ishlangan. Ishda atoqli otlarning sodda, yasama va qo‘shma shakllari, ularning morfemik tarkibi hamda affiksatsiya asosida hosil bo‘lish jarayonlari o‘rganiladi. Shuningdek, atoqli otlarning shakllanishida ishtirok etuvchi so‘z yasovchi vositalarning semantik va funksional xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqot davomida atoqli otlarning antroponim, toponim va boshqa onomastik turlari misolida ularning tarkibiy modellariga alohida e‘tibor qaratiladi. Ishda tarixiy-etimologik omillar hamda milliy-madaniy xususiyatlarning atoqli otlar tarkibidagi aks etishi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari atoqli otlarning so‘z yasalish mexanizmlarini tizimli o‘rganish va ularning til taraqqiyotidagi o‘rnini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar. atoqli ot, onomastika, tarkibiy tuzilish, so‘z yasalishi, morfemik tahlil, affiksatsiya, sodda atoqli ot, yasama atoqli ot, qo‘shma atoqli ot, antroponim, toponim, lingvomadaniy omillar.

Аннотация. Данное исследование посвящено лингвистическому анализу структурной структуры и словообразовательных особенностей имен собственных. В работе изучаются простые, сложные и составные формы имен собственных, их морфемный состав и процессы образования на основе аффиксации. Также освещаются семантические и функциональные свойства

словообразовательных средств, участвующих в образовании имен собственных. В ходе исследования особое внимание уделяется их структурным моделям на примере антропонимов, топонимов и других ономастических типов имен собственных. Работа выявляет отражение историко-этимологических факторов и национально-культурных особенностей в структуре имен собственных. Результаты исследования служат для систематического изучения механизмов словообразования имен собственных и определения их места в развитии языка.

Ключевые слова: имя собственное, ономастика, структурная структура, словообразование, морфемный анализ, аффиксация, простое имя собственное, искусственное имя собственное, составное имя собственное, антропоним, топоним, лингвокультурные факторы.

Abstract. This study is devoted to the linguistic analysis of the structural structure and word formation features of proper nouns. The work studies the simple, compound and compound forms of proper nouns, their morphemic composition and the processes of formation based on affixation. The semantic and functional properties of word-forming means involved in the formation of proper nouns are also highlighted. During the study, special attention is paid to their structural models on the example of anthroponyms, toponyms and other onomastic types of proper nouns. The work reveals the reflection of historical-etymological factors and national-cultural characteristics in the structure of proper nouns. The results of the study serve to systematically study the mechanisms of word formation of proper nouns and determine their place in language development.

Keywords. proper noun, onomastics, structural structure, word formation, morphemic analysis, affixation, simple proper noun, artificial proper noun, compound proper noun, anthroponym, toponym, linguocultural factors.

KIRISH. Til birliklari tizimida atoqli otlar alohida o'rin egallaydi. Ular borliqdagi yakka predmet, shaxs, joy, hodisa va tushunchalarni nomlash orqali tilning nominativ hamda identifikativ vazifalarini amalga oshiradi. Atoqli otlar umumiy otlardan farqli ravishda individual obyekt ifodalashi, ma'no torligi va referentining aniqligi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan atoqli otlarning tarkibiy tuzilishi va so'z yasalishi masalasi tilshunoslikning muhim nazariy muammolaridan biri hisoblanadi. Hozirgi o'zbek tilshunosligida atoqli otlar, asosan, onomastika doirasida o'rganilgan bo'lib, ularning semantik, etimologik, tarixiy va lingvomadaniy xususiyatlariga katta e'tibor qaratilgan. Biroq atoqli otlarning tarkibiy tuzilishi, morfemik tarkibi hamda so'z yasalish mexanizmlarini tizimli va kompleks tarzda tadqiq etish masalasi hali yetarli darajada yoritilmagan. Ayniqsa, atoqli otlarning sodda, yasama va qo'shma shakllari, affiksatsiya orqali hosil bo'lish jarayonlari, qo'shma atoqli otlarning struktur modellari va ularning til tizimidagi funksional o'rni chuqur ilmiy tahlilni talab etadi.

Atoqli otlarning soʻz yasalishi xususiyatlarini oʻrganish nafaqat leksikologiya va onomastika, balki morfologiya, soʻz yasalishi nazariyasi hamda til tarixi uchun muhim ahamiyatga ega. Chunki atoqli otlar tarkibida qoʻllaniladigan affikslar, komponentlar va struktur modellar tilning umumiy soʻz yasalish qonuniyatlari bilan uzviy bogʻliqdir. Shu bilan birga, atoqli otlarning tarkibiy tuzilishi xalqning tarixiy taraqqiyoti, madaniyati, dunyoqarashi va ijtimoiy hayotini aks ettiruvchi muhim lingvistik manba sifatida namoyon boʻladi.

Mazkur tadqiqot ishining maqsadi atoqli otlarning tarkibiy tuzilishi va soʻz yasalishi xususiyatlarini lingvistik jihatdan atroflicha tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: atoqli otlarning nazariy asoslarini yoritish; ularning morfemik tarkibini aniqlash; sodda, yasama va qoʻshma atoqli otlarni tasniflash; affiksatsiya va qoʻshma soʻz yasash jarayonlarini tahlil qilish; atoqli otlarning struktur modellari va funksional xususiyatlarini ochib berish.

Tadqiqotning obyekti hozirgi oʻzbek tilidagi atoqli otlar tizimi boʻlsa, predmeti esa atoqli otlarning tarkibiy tuzilishi va soʻz yasalishi jarayonlari hisoblanadi. Ishda tavsifiy, qiyosiy, morfemik va struktur-semantik tahlil metodlaridan foydalaniladi. Tadqiqot natijalari atoqli otlar masalasiga oid nazariy qarashlarni boyitish, shuningdek, oliy taʼlim muassasalarida leksikologiya, onomastika va soʻz yasalishi fanlarini oʻqitishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM. ATOQLI OTLARNING TARKIBIY TUZILISHI VA SOʻZ YASALISH XUSUSIYATLARI

1. Atoqli otlarning tarkibiy tuzilishi va morfemik xususiyatlari

Atoqli otlarning tarkibiy tuzilishi ularning qanday birliklardan tashkil topganligi, yaʼni morfemik tarkibi bilan belgilanadi. Oʻzbek tilida atoqli otlar tarkibiy jihatdan sodda, yasama va qoʻshma shakllarda namoyon boʻladi. Ushbu shakllar atoqli otlarning soʻz yasalish imkoniyatlari va struktur modellari bilan uzviy bogʻliqdir.

Sodda atoqli otlar birgina leksemdan iborat boʻlib, tarkibiy jihatdan boʻlinmaydi yoki tarixan boʻlinadigan boʻlsa-da, hozirgi til tizimida yaxlit birlik sifatida qabul qilinadi. Masalan, shaxs nomlari, ayrim joy nomlari va etnonimlar sodda atoqli otlarga mansubdir. Bunday otlar nominativ vazifani bevosita bajarib, til tizimida asosiy tayanch birlik sifatida xizmat qiladi.

Yasama atoqli otlar esa soʻz yasalish vositalari orqali hosil boʻladi. Ularning tarkibida ildiz va affikslar ishtirok etadi. Bu turdagi atoqli otlar tilning soʻz yasalish imkoniyatlarini yaqqol namoyon etadi. Yasama atoqli otlar koʻpincha shaxs nomlari, toponimlar va etnonimlar tarkibida uchraydi. Affikslar orqali hosil boʻlgan atoqli otlar semantik jihatdan aniqlik va individuallikni kuchaytiradi. Qoʻshma atoqli otlar ikki yoki undan ortiq leksemalarning birikishidan tashkil topadi. Bunday otlar murakkab strukturaga ega boʻlib, komponentlararo semantik va grammatik munosabatlar asosida

shakllanadi. Qo'shma atoqli otlar, ayniqsa, joy nomlari va tashkilot nomlari tarkibida keng qo'llaniladi.

2. Atoqli otlarning so'z yasalishi va affiksatsiya jarayoni

Atoqli otlarning so'z yasalishida affiksatsiya muhim o'rin tutadi. Affikslar atoqli otlarning shakllanishida nominativlikni kuchaytiruvchi va semantik aniqlik beruvchi vosita sifatida ishtirok etadi. O'zbek tilida atoqli otlar asosan suffikslar yordamida yasaladi.

Shaxs nomlari yasashda ayrim affikslar faol qo'llanilib, ular shaxsga xoslik, mansublik yoki hurmat ma'nolarini ifodalaydi. Bunday affikslar orqali yasalgan atoqli otlar tilning milliy va madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Toponimlar tarkibida qo'llaniladigan affikslar esa joyning tabiiy-geografik xususiyatlari, ijtimoiy holati yoki tarixiy voqealar bilan bog'liq bo'ladi. Affiksatsiya orqali hosil bo'lgan atoqli otlar nafaqat leksik jihatdan, balki struktur-semantik tomondan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ular til tizimida yangi nominativ birliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi va atoqli otlar tizimining boyishiga xizmat qiladi.

3. Qo'shma atoqli otlarning struktur modellari

Qo'shma atoqli otlar tarkibiy tuzilishiga ko'ra ikki komponentli va ko'p komponentli modellarga bo'linadi. Ikki komponentli atoqli otlarda asosiy va aniqlovchi komponentlar o'zaro semantik bog'lanishda bo'ladi. Bunda birinchi komponent aniqlovchi, ikkinchi komponent esa asosiy nominativ birlik vazifasini bajaradi. Ko'p komponentli atoqli otlar esa murakkab strukturaga ega bo'lib, rasmiy va ilmiy uslubda, ayniqsa, tashkilot, muassasa va tarixiy ob'ektlar nomlarida keng uchraydi. Bunday atoqli otlarda har bir komponent alohida semantik yuklamaga ega bo'lsa-da, ular umumiy nominativ ma'no doirasida birlashadi. Qo'shma atoqli otlarning struktur modellari tilning sintaktik va leksik imkoniyatlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning shakllanishi til taraqqiyoti jarayonida uzluksiz davom etadi.

4. Atoqli otlarning qisqartma va abbreviativ shakllari

Zamonaviy til taraqqiyoti jarayonida atoqli otlarning qisqartma shakllari tobora faollashib bormoqda. Abbreviativ atoqli otlar, asosan, tashkilotlar, muassasalar va ijtimoiy tuzilmalar nomlarida uchraydi. Ular til iqtisodiyoti tamoyiliga asoslanib, nutqni ixcham va qulay qilishga xizmat qiladi. Qisqartma atoqli otlar tarkibiy jihatdan murakkab bo'lsa-da, semantik jihatdan yaxlit birlik sifatida qabul qilinadi. Ularning shakllanishi va qo'llanilishi atoqli otlarning so'z yasash imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

XULOSA. Mazkur tadqiqot ishida atoqli otlarning tarkibiy tuzilishi va so'z yasalishi xususiyatlari lingvistik jihatdan kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, atoqli otlar til tizimida nominativ va identifikativ vazifalarni bajaruvchi muhim leksik birliklar bo'lib, ularning tarkibiy tuzilishi tilning umumiy so'z yasash qonuniyatlari bilan uzviy bog'liqdir. Ish davomida atoqli otlarning sodda,

yasama va qo'shma shakllari aniqlanib, ularning morfemik tarkibi va struktur modellari tizimli ravishda tasniflandi. Atoqli otlarning so'z yasalishida affiksatsiya jarayoni yetakchi vositalardan biri ekani, ayniqsa, shaxs nomlari va toponimlar tarkibida suffikslarning faol ishtirok etishi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Qo'shma atoqli otlarning ikki va ko'p komponentli modellari tahlil qilinib, komponentlararo semantik munosabatlarning nominativ birlik shakllanishidagi o'rni ochib berildi. Tadqiqot jarayonida atoqli otlarning qisqartma va abbreviativ shakllari zamonaviy til taraqqiyotining mahsuli sifatida baholanib, ularning nutqdagi funksional ahamiyati yoritildi. Shuningdek, atoqli otlarning tarkibiy tuzilishi ularning uslubiy imkoniyatlarini belgilashi, badiiy, rasmiy va publitsistik nutqda turlicha namoyon bo'lishi aniqlandi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari atoqli otlarning tarkibiy tuzilishi va so'z yasalishi masalalariga oid nazariy qarashlarni boyitishga xizmat qiladi hamda onomastika, leksikologiya va so'z yasalishi fanlarida amaliy ahamiyat kasb etadi. Olingan xulosalar oliy ta'lim muassasalarida tilshunoslik fanlarini o'qitishda, shuningdek, atoqli otlar bilan bog'liq keyingi ilmiy izlanishlarda qo'llanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 2002.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
3. Mirzayev I. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 2010.
4. Qodirov M. O'zbek onomastikasi masalalari. – Toshkent: Fan, 2008.
5. Tursunov U., Muxtorov J. Hozirgi o'zbek tili. Morfologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
6. Abdullayev A. So'z yasalishi nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2011.
7. Begmatov E. O'zbek tilida atoqli otlar. – Toshkent: Fan, 2007.
8. Ernazarov T. Toponimika va onomastika asoslari. – Toshkent: Universitet, 2015.
9. Sodiqov Q. O'zbek tilining tarixiy leksikologiyasi. – Toshkent: Akademnashr, 2009.
10. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell, 2008.